
II

Marja Bešter Turk
Univerza v Ljubljani
Pedagoška fakulteta

UDK 371.214:811.163.6'271.16

DEJANSKI IN ŽELENI VPLIV MONOGRAFIJ LEOPOLDINE PLUT PREGELJ NA POSLUŠANJE V SLOVENSKI ŠOLI

Na to, da je v učnih načrtih za slovenščino v osnovni šoli in srednjih šolah od leta 1998 vključeno razvijanje zmožnosti poslušanja, je med drugim vplivala tudi knjiga *Učenje ob poslušanju* (1990) avtorice Leopoldine Plut Pregelj, prvo monografsko delo o poslušanju v Sloveniji. Ker je leta 2012 izšla njena posodobljena in razširjena izdaja *Poslušanje – način življenja in vir znanja*, nas zanima, ali lahko tudi ob slednji razmišljamo o kakovostnejšem pouku (slovenščine).

Ključne besede: razvijanje zmožnosti poslušanja pri predmetu slovenščina, didaktično načelo poslušanja, učni pogovor, učni načrt za slovenščino, Leopoldina Plut Pregelj: *Poslušanje – način življenja in vir znanja*

1 Poslušanje v učnem načrtu za slovenščino

Od leta 1998 je v učne načrte za slovenščino v osnovni šoli (*UN 2002; UN 2011*) in vseh vrstah srednjih šol (*UN 1998; UN 2008; Katalog 2010*) vključeno tudi razvijanje zmožnosti poslušanja besedil, tj. poslušanja z razumevanjem (Plut Pregelj 1990: 61), enakovredno z razvijanjem preostalih sporazumevalnih dejavnosti (govorjenja, branja in pisanja) in v skladu z enim izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine, tj. z razvijanjem sporazumevalne zmožnosti učencev/dijakov (Bešter Turk 2011: 113).

Poslušanje (z razumevanjem) je v učnem načrtu za slovenščino razumljeno kot ena izmed recepcijskih sporazumevalnih dejavnosti, in sicer tista, pri kateri se besedilo, ki ga je tvoril sporočevalec, preprosto rečeno, po zvočnem valovanju prenese do poslušalčevega ušesa, nato pa po ustreznih živcih do možganov. Poslušalec zaznava izgovorjena znamenja, prepozna njihov pomen ter nato na podlagi

svojega stvarnega in jezikovnega znanja, svojega namena, upoštevanja okoliščin, svojih sporazumevalnih izkušenj in (čustvenega) razmerja s sporočevalcem itn. ustvarja smisel besedila. Poslušanje je lahko del dvosmernega sporazumevanja v slušnem prenosniku (tj. pogovarjanja); če pa se vlogi sporočevalca in prejemnika pri sporazumevanju ne menjata, je poslušanje del enosmernega sporazumevanja (tj. poslušanje govornih nastopov) (Križaj Ortar idr. 2008: 40). Poslušanje je v obeh vrstah sporazumevanja zelo pogosta dejavnost človeka v vsakdanjem življenju, pravzaprav najpogostejša v primerjavi z govorjenjem, branjem in pisanjem (Plut Pregelj 2012: 31–32). Zlasti poslušanje enogovornih besedil pa je tudi zelo zapletena in naporna miselna dejavnost.

Na to, da je razvijanje poslušanja dobilo mesto v učnih načrtih za slovenščino, je med drugim vplivala tudi knjiga *Učenje ob poslušanju* (1990), prvo monografsko delo o poslušanju v Sloveniji, slovenske didaktičarke Leopoldine Plut Pregelj, živeče v ZDA.¹ Ista avtorica je leta 2012 izdala posodobljeno izdajo z naslovom *Poslušanje – način življenja in vir znanja*, v kateri je razširila svoj pogled na poslušanje z interdisciplinarno povezavo »nevrofizioloških, psiholoških in socialnih razsežnosti« (Plut Pregelj 2012: 4). Kot izhaja iz naslova njenih knjig iz leta 1990 in 2012, je v obeh poudarek na poslušanju pri učenju – torej tudi pri šolskem pouku. Pri njem razvijamo zmožnost poslušanja učencev/dijakov neposredno in posredno.

2 Neposredno razvijanje poslušanja pri pouku slovenščine

Iz učnega načrta za slovenščino v osnovni šoli in v srednjih šolah je razvidno, da poslušanje z razumevanjem pri pouku slovenščine razvijamo neposredno. Zato sta v poglavje *Jezik* v učnem načrtu za slovenščino v osnovni in srednji šoli vključena tudi sklopa *Razvijanje zmožnosti pogovarjanja*² in *Razvijanje zmožnosti poslušanja enogovornih neumetnostnih besedil*.³ Oba sklopa vsebujeta t. i. operativne cilje, ki naj bi jih učenci/dijaki dosegli pri pouku, v podpoglavju *Vsebine* pa še vrste besedil, ki naj bi jih učenci/dijaki poslušali in razčlenjevali ter ob njih razmišljali o svoji zmožnosti poslušanja in o tem, kako bi jo izboljšali. Razvijanje zmožnosti poslušanja z razumevanjem se po učnem načrtu za slovenščino nadgrajuje v vseh letih osnovnega in srednjega šolanja. V poglavju *Didaktična priporočila* je v učnem načrtu za slovenščino med drugim navedeno tudi, da učenci/dijaki pri pouku razvijajo

¹ L. Plut Pregelj je bila tudi konzulentka za področje razvijanja zmožnosti poslušanja pri pripravi učnega načrta za slovenščino iz leta 1998.

² V gimnazijskem učnem načrtu za slovenščino (*UN* 2008) in katalogu za srednje strokovno izobraževanje (*Katalog* 2010) je sklop *Razvijanje zmožnosti pogovarjanja* imenovan *Razvijanje zmožnosti (uradnega) pogovarjanja*.

³ V 2. in 3. obdobju osnovne šole ter v srednjih šolah je sklop *Razvijanje zmožnosti poslušanja enogovornih neumetnostnih besedil* imenovan *Razvijanje zmožnosti kritičnega sprejemanje enogovornih neumetnostnih besedil*, saj so skupaj navedeni cilji za razvijanje obeh receptivnih sporazumevalnih dejavnosti.

poslušanje z razumevanjem procesno: poslušanje neumetnostnih besedil zajema dejavnosti učencev *pred* in *med* poslušanjem ter *po* njem.⁴

Poleg poslušanja z razumevanjem, tj. najpogostejše vrste poslušanja v človekovem življenju, L. Plut Pregelj v obeh svojih delih predstavlja še druge vrste poslušanja. Pri pouku slovenščine ima v prvem triletju pomembno mesto razločujoče poslušanje (1990; leta 2012 ga imenuje *razlikujoče*), ki je temelj za razvoj vseh vrst poslušanja: »človek najprej posluša razlikujoče«, saj »b/rez razlikovanja glasov ter njihovih lastnosti ne bi mogli razumeti govora« (Plut Pregelj 2012: 85). Med predopismenjevalne dejavnosti pa med drugim uvršča tudi razvijanje zmožnosti razčlenjevanja besed na glasove (glaskovanja), ker ta pokaže, kdaj se učenec lahko začne opismenjevat.⁵

Pri pouku književnosti ima pomembno vlogo tudi doživljajsko poslušanje; vanj so vpletena »čustva, ki jih sproži zvok« (prav tam: 102), npr. estetsko uživanje ob poeziji in drugih umetnostnih besedilih.

3 Posredno razvijanje poslušanja v šoli

Pri vseh šolskih predmetih, torej tudi pri pouku slovenščine, učenci/dijaki razvijajo zmožnost poslušanja posredno. Iz novejšega dela L. Plut Pregelj je razvidno, da je poslušanje v šoli prvina raznih učnih metod in učnih oblik in tako prvina učenja ter da avtorica pojmuje poslušanje v šoli širše/bolj celostno v primerjavi s starejšim delom.

Avtoričino pojmovanje poslušanja pri pouku izhaja iz razumevanja poslušanja nasploh; razume ga kot »preseganje področja fiziološke zaznave zvoka« (Plut Pregelj 2012: 25) – kot »priznavanje in upoštevanje posameznika, njegovo razumevanje in skrb zanj« (prav tam). Poslušanje ni le individualna psihična dejavnost, temveč je najprej socialna/odnosna dejavnost, zato ga pojmuje kot »metaforo za usmerjenost k človeku« (prav tam). To posrečeno ponazori s kitajsko pismenko, ki pomeni 'poslušanje' in je sestavljena iz petih sestavin: iz znamenj za uho, oko, srce, popolno pozornost in kralja. Vse te sestavine povedo, da sta pri poslušanju zaposlena sluh in vid poslušalca in da ta s tema dvema čutoma izraža popolno (»od srca«) pozornost in spoštovanje do govorca, ki je »kralj«. V procesu poslušanja torej govorec in poslušalec ustvarjata odnos, s katerim dajeta pečat medsebojnemu sporazumevanju.

Takšno pojmovanje poslušanja odraža avtoričino »razvojno pot« od kognitivno-psihološkega razumevanja poslušanja (prek socialnokonstruktivističnega pojmovanja nastajanja znanja) k poslušanju kot mišljenju in čustvovanju ter »vrlini, ki ima moralne

⁴ Če stnemo, je *pred* poslušanjem predvidena priprava na poslušanje, *med* poslušanjem pozornost na besedilo in nebesedna ponazorila ter na nebesedne spremljevalce govornjenja, *po* poslušanju pa razčlenjevanje, obnavljanje, kritično vrednotenje besedila, predstavljanje doživljanja besedila, vrednotenje svoje zmožnosti kritičnega poslušanja, načrtovanje izboljšanja te zmožnosti, priprava na tvorjenje govornjenega besedila (UN 2011: 97).

⁵ Učni načrt za slovenščino v osnovni šoli vsebuje tudi cilj »Učenci sistematično razvijajo predopismenjevalne zmožnosti: /.../ slušno razločevanje in razčlenjevanje /.../« (UN 2011: 10).

razsežnosti« (prav tam: 23). Meni, da je takšno razumevanje poslušanja smiselno tudi za šolo in omogoča »učenje, kakovostno znanje in vzgojo« (prav tam: 25). Ker ima v šoli položaj kralja, ki mu mora prisluhniti učitelj, učenec/dijak (prav tam), se je avtorica v novejšem delu posvetila vlogi učitelja v šoli, in sicer je predstavila poslušanje kot izhodišče za poučevanje in vzgajanje ter kot etično držo učitelja v šoli.

3.1 Učitelj se mora zavedati, da kakovostno znanje z razumevanjem nastaja v učnem pogovoru, v katerem morajo učenci/dijaki glasno razmišljati, on pa jih mora poslušati

Učitelj mora pri pouku najprej ustvariti medosebne odnose in s tem razmere za učenje z razumevanjem. Po avtoričinem mnenju, ki izhaja iz Vigotskega⁶ in Bahtina⁷, mora potekati učenje v učnem pogovoru, vendar najprej na socialni ravni, nato pa na individualni. Učitelj mora učencem/dijakom v učnem pogovoru omogočiti, da usvajajo nova spoznanja skupaj z njim in s sošolci ter da lahko ubesedilijo svoje razumevanje snovi (tudi trenutno stopnjo svojega razumevanja, ne le končne) in ga sporočijo drugim.⁸ S tem ko učenec ubesedili svoje misli in jih sporoči drugim, jih hkrati ponotranji, usvoji; tako nastane trajnejše znanje. »Brez notranjega dialoga, ki sledi zunanemu, ni prisvojitve; brez te ostajajo slišane besede, izjave in razlage abstraktne, formalistične in prazne« (prav tam: 117).

V takem učnem pogovoru, ki ga avtorica (po R. Alexandru) imenuje *dialog* (prav tam: 153), pride do premika – od pouka, v katerem mora učenec/dijak poslušati učitelja in nato za njim ponavljati snov, ki jo ta prej »razloži« (ali od pouka, pri katerem mora učenec/dijak prebrati snov iz učbenika in jo nato obnoviti), k pouku, v katerem mora učitelj prisluhniti učencu/dijaku, in sicer z zanimanjem, kako ta razmišlja (pri tem pa niso pomembne samo učenčeve/dijakove besede, temveč tudi nebesedni spremljevalci govorjenja).

O znanju z razumevanjem, ki je cilj pouka, avtorica (prav tam: 89–93) med drugim poudarja naslednje:

- Znanje z razumevanjem nastaja s sodelovanjem kot temeljnim načinom delovanja in bivanja ljudi; družba vpliva na človekovo zaznavo sveta in

⁶ »Interpersonalni procesi se preoblikujejo v intrapersonalne. Vsaka funkcija v otrokovem kulturnem razvoju se pojavi dvakrat: najprej na socialni ravni in pozneje na individualni ravni; najprej med ljudmi (interpsihološka raven) in potem znotraj otroka (intrap psihološka raven). To velja enako za pozornost, logični spomin in oblikovanje pojmov. Vse višje psihološke funkcije izvirajo iz odnosov med posamezniki« (Vigotski 1978 v Plut Pregelj 2012: 116).

⁷ »Resnica se rodi oz. se ne najde v glavi posamezne osebe, rodi se med ljudmi, ki jo v procesu dialoške izmenjave oziroma interakcije iščejo skupaj« (Bahtin 1984 v Marentič Požarnik; Plut Pregelj 2009: 12).

⁸ V učnem pogovoru sta pomembna tako iščoči/razmišljujoči govor, s katerim učenci/dijaki ubesedilijo svoje trenutno razmišljanje, kot končni govor, v katerem učitelj lahko pričakuje od učencev/dijakov že bolj oblikovane misli, izražene v skladenjsko popolnih povedih, ki so že podobne tistim v učbeniku (Barnes 1990 v Plut Pregelj 2012: 64).

posledično na oblikovanje znanja, zato znanje ni zrcalna slika objektivne resničnosti.⁹

- Znanje lahko nastane samo ob soočanju z razmišljanjem drugega in s pomočjo jezika (poslušanja, govorjenja, branja in pisanja). Znanje si učenci/dijaki oblikujejo tako, da razmišljajo o slišnem/prebranem in nato to razmišljanje ubesedilijo, tudi tako, da postavljajo vprašanja učitelju, vrstnikom, sebi ...
- Znanje je trajnejše, če učenci/dijaki nove snovi ne le premislijo in razumejo, temveč tudi osmislijo – takšno znanje je zato prožnejše ob uporabi v novih okoliščinah ter prispeva k razvoju samoiniciativnosti in ustvarjalnosti, ki jo bodo potrebovali v življenju. Zato avtorica poudarja tudi, da je poleg logično-analitičnega mišljenja, ki »razkriva zakonitosti objektivnega sveta /.../ in si prizadeva odkriti resnico na podlagi nekih pravil, po katerih ljudje svet opazujejo, merijo, predelujejo, razvrščajo, dokazujejo itd.« (prav tam: 91), pomembno tudi pripovedno mišljenje, »ki kaže človekovo subjektivno (še vedno resnično) stran sveta, vključuje pa tudi njegova čustva, voljo in motive« (prav tam).

3.2 Učiteljevo poslušalsko vedênje je zgled za učence/dijake

Avtorica je znanim didaktičnim načelom iz pedagoške literature, ki usmerjajo delo učitelja, v svoji knjigi dodala še eno – didaktično načelo poslušanja kot pogoj za učiteljevo učinkovito delo, za pomoč učencu/dijaku pri oblikovanju znanja ... To načelo predpostavlja odprtost učitelja do učenca/dijaka, da sprejema in spoštuje učenca/dijaka kot sogovorca. Učenec/dijak mora začutiti učitelja kot poslušalca, da bi ga lahko posnemal in se na ta način tudi osebnostno razvijal. Raziskave kažejo, da so dobri poslušalci vedno imeli dober poslušalski zgled v svoji družini ali šoli (prav tam: 19).

Zato je po avtoričinem mnenju pomembno, da učitelj v šoli učence/dijake spozna tudi pri priložnostnem poslušanju in odkrije njihove vrednote, ki jih sicer ne bi mogel spoznati pri pouku, obenem pa jim s tem da možnost, da tudi njega spoznajo kot človeka (prav tam: 96). Prav tako je za uspešno delo v šoli pomembno tudi razbremenjujoče poslušanje učitelja (prav tam); zanj je pomembno »empatično razumevanje sogovorca« (prav tam), pri katerem gre za »pazljivo in spoštljivo analizo, ki ne omogoča samo logičnega razumevanja, ampak tudi čustvene vidike človekove dejavnosti. Empatija je naučena sposobnost, ki nam omogoča dojemati svet z vidika nekoga drugega« (prav tam). Da bi se učenci/dijaki naučili dobro govoriti, morajo torej poslušati učitelje, ki jim s svojim govorjenjem dajejo zgled; da bi se učenci/dijaki lahko naučili dobro poslušati, pa morajo govoriti, da bi videli in občutili učiteljevo poslušanje (prav tam: 65). Poslušanje in govorjenje sta med seboj povezani dejavnosti.

⁹ Gl. tudi intervju R. Krofliča z L. Plut Pregelj (2013: 81).

Učiteljev zgled je za učence/dijake sicer pomemben, vendar se je treba zavedati, da morajo učenci/dijaki poslušanje tudi vaditi, in sicer neposredno pri slovenščini in posredno pri drugih predmetih (ob drugih učnih vsebinah). Tudi na tem področju daje najboljše rezultate usklajenost vseh učiteljev (prav tam: 167).

3.3 Poslušanje učencev pomaga učitelju pri razmišljanju o svojem poučevanju

Od učiteljev se kot od vseh ljudi, ki imajo v svojem poklicu neposreden stik z ljudmi, pričakuje odprtost za poslušanje, še več – od učitelja se še posebej pričakuje, da »otroka posluša in da pravzaprav skozi njegove oči zagleda svet pojavov, odnosov in njegovih potreb«¹⁰ (prav tam: 27); šele tako mu nato lahko pomaga pri razvijanju znanja z razumevanjem in pri oblikovanju osebnosti. Avtorica omenja avstralsko raziskavo, ki kaže, da je približno vsak dvajseti učitelj intuitivno dober poslušalec, vsi drugi pa bi se morali usposablјati za poslušanje, ker brez te zmožnosti ne moremo dobro poučevati. Obenem tudi ugotavlja, da te zmožnosti bodoči učitelj kot študent ne razvija pri pedagoškem študiju (prav tam: 230).¹¹

Večina učiteljev se niti ne zaveda svojega poslušalskega obnašanja. Zato avtorica svetuje, da je treba najprej ozavestiti svoje poslušalsko vedenje, nato pa ga, če je treba, postopoma spreminjati; po navadi pri tem potrebujemo pomoč od zunaj (pomagajo nam lahko sodelavci, sorodniki ... in tudi tehnični pripomočki).

4 Kako naprej?

Tako kot je prvo delo L. Plut Pregelj (1990) vplivalo na naše takratno razumevanje razvijanja poslušanja pri pouku slovenščine, nam njeno drugo delo (2012) (pa tudi delo *Moč učnega pogovora* (2009), katerega soavtorica je) ponuja možnost, da kot učitelji razmislimo o tem, kakšen je naš pouk oz. kako bi lahko izboljšali svoje poslušanje pri pouku. Vprašamo se lahko npr.: Ali je pri jezikovnem pouku sploh kaj (kakovostnega) učnega pogovora?¹² Ali je učni pogovor predvsem tak, v katerem učitelji »formalno« sicer poslušamo učence/dijake, ko odgovarjajo na naša vprašanja, vendar predvsem s pričakovanjem, da nam bodo povedali tisto, kar od njih pričakujemo (tj. po navadi podatke, ki smo jim jih prej sami povedali,

¹⁰ H. Gardner: »Vstopiti moramo v glave svojih učencev in poskušati kar najbolje razumeti vire in moči njihovih pojmovanj« (v Plut Pregelj 2012: 15).

¹¹ Gl. tudi intervju D. Brečko z L. Plut Pregelj (2012: 14).

¹² Podatki kažejo (gl. Bešter Turk 2014), da je pri pouku slovenščine v gimnaziji uresničnega precej manj ur jezikovnega pouka, kot to predvideva učni načrt za slovenščino v gimnaziji (vprašamo se lahko, kaj je temu vzrok), in da je pouk predvsem transmissijski. – V raziskavi *Kako poteka pouk v slovenskih splošnih gimnazijah* iz leta 2007 (Marentič Požarnik in Plut Pregelj 2009) so ugotovili razlike v odgovorih učiteljev in dijakov na vprašanje o količini učnega pogovora pri pouku: dijaki so menili, da ga je manj, njihovi učitelji, da ga je več. Morda so dijaki mislili na pogovor, v katerem so lahko sodelovali s svojim mnenjem ipd., učitelji pa na pogovor kot sosledje vprašanj in kratkih, vnaprej znanih odgovorov.

ali podatke, ki so jih morali po našem navodilu prebrati v učnem gradivu)? Ali nas v učnem pogovoru zanima razmišljanje učencev/dijakov ali pa zahtevamo takoj/samo končni govor? Ali načrtujemo pouk tako, da morajo učenci/dijaki pri pouku svoje razmišljanje ubesediti in znanje nato osmisliti? Ali menimo, da bi nas sicer zanimalo razmišljanje učencev/dijakov, a nimamo dovolj časa za tako delo, ker je treba obravnavati še veliko snovi? Ali postavljamo učencem/dijakom vprašanja raznih ravni in ali jim damo dovolj časa za odgovor? Ali skrbimo za to, da učenci/dijaki govorijo več kot mi? Ali vedno pozorno poslušamo učence/dijake? Ali skrbimo predvsem za čim bolj pestre oblike dela, manj pa za odnose med sodelujočimi v učnem procesu? Ali se zavedamo, da je učenje proces, ki zaposli človeka v celoti, ne le razumsko, temveč tudi čustveno in socialno?

Literatura

Bešter Turk, Marja, 2011: Sporazumevalna zmožnost – eden izmed temeljnih ciljev pouka slovenščine. *Jezik in slovstvo* 56/3–4. 111–130.

Bešter Turk, Marja, 2014: Pouk slovenskega jezika med načrtom in izvedbo. *Slovenščina v šoli* 17/3–4. 36–41.

Brečko, Daniela, 2012: Poslušanje: način življenja in vir znanja. Intervju z Leopoldino Plut Pregelj. *HRM* 10/50. 70–75.

Katalog 2010 = Katalog znanja. Srednje strokovno izobraževanje (SSI). Slovenščina, 2010: Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo. <<http://portal.mss.edus.si/msswww/programi2011/programi/Ssi/KZ-IK/katalog.htm>>.

Križaj Ortar, Martina, Bešter Turk, Marja, Končina, Marija, Bavdek, Mojca, Poznanovič, Mojca, Ambrož, Darinka, in Židan, Stanislava, 2008: *Na pragu besedila 1*, posodobljena izdaja. Ljubljana: Založba Rokus Klett.

Kroflič, Robi, 2013: Intervju z dr. Leopoldino Plut Pregelj ob izidu monografije Poslušanje: način življenja in vir znanja. *Sodobna pedagogika* 64/3. 80–93.

Marentič Požarnik, Barica, in Plut Pregelj, Leopoldina, 2009: *Moč učnega pogovora*. Ljubljana: DZS.

Plut Pregelj, Leopoldina, 1990: *Učenje ob poslušanju*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Plut Pregelj, Leopoldina, 2012: *Poslušanje: način življenja in vir znanja*. Ljubljana: DZS.

UN 1998 = Kmecl, Matjaž, idr., *Slovenščina, predmetni katalog – učni načrt*, 1998: <<http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2004/programi/gimnazija/gimnazija/3sloven.htm>>. (Dostop 10. 1. 2015.)

UN 2002 = Kmecl, Matjaž, idr.: *Učni načrt. Slovenščina. Osnovna šola*, 2002. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo.

UN 2008 = Poznanovič Jezeršek, Mojca, idr., *Učni načrt. Gimnazija. Slovenščina*, 2008. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo. <http://eportal.mss.edus.si/msswww/programi2013/programi/media/pdf/un_gimnazija/un_slovenscina_gimn.pdf>. (Dostop 10. 1. 2015.)

UN 2011 = Poznanovič, Mojca, idr., *Program osnovna šola. Slovenščina. Učni načrt*, 2011. Ljubljana: Ministrstvo RS za šolstvo. <http://www.mizs.gov.si/fileadmin/mizs.gov.si/pageuploads/podrocje/os/prenovljeni_UN/UN_slovenscina_OS.pdf>. (Dostop 10. 1. 2015.)